

ابوطالب یا فرخ خان امین الدوله غفاری

رجال دوره قاجاریه

(۴)

در زمان صدارت میرزا تقی خان امیر کبیر فرخ خان دارای مقام و منصب مهمی نبود و از قراین چنین استنباط میشود که امیر با اوصفائی نداشته و او را به بازی نمیگرفته است . هنگام زمامداری میرزا آقاخان اعتماد الدوله نوری ریاست اداره صندوق خانه مبارکه و اداره صرف جیب به عهده فرخ خان واگذار میشود. ۱

در سنه ۱۲۷۲ ه. ق که مهدی خان تبریزی صاحب جمع و جوه نقد صرف جیب فوت میکنند فرخ خان غفاری به جای او این سمت را عهده دار میگردد. ۳ از این تاریخ به بعد روز به روز به تقرب فرخ خان افزوده میشود و پس از انتصاب به ریاست اداره صرف جیب به دریافت يك قطعه گل کمر الماس سرافراز و ضمناً به لقب امین الملك ملقب میگردد ۴

رضاقلی خان هدایت مینویسد : مقرب الخاقان فرخ خان کاشانی خازن خاص سلطانی که از عهد دولت خاقان صاحبقران نورالله مضجعه در خدمتگذاری نایب السلطنه مغفور و سلطان محمد شاه طاب ثراه الی الان در این دولت ابد مدت پیوسته مصدر خدمات کثیره گردیده روز بروز بواسطه ظهور کفایت و بروز کیاست به مدارج تقرب و معارج ترقی برآمده شایسته مرحمتهای بزرگ آمد در این ایام که هشتم شهر شوال المکرم بود به ملاحظه ظهور امانت و وفور صیانت به لقب بزرگ امین الملکی ملقب گشت و فرمان مهر لیمان شاهانه به دستخط مبارک مزین گردید و به اعطای يك قطعه نشان مصور به تمثال بی مثال اقدس اعلی که مکمل به الماس

۱ - المآثر والاثار صفحات ۲۰ و ۲۱

۲ - روضة الصفا چاپ خیام جلد دهم ص ۵۷۴

۳ - مرآت البلدان جلد دوم ص ۱۸۲ و منتظم ناصری جلد سوم ص ۲۴۶

گران بها بودترین افتخار گردید و به خدمتی بزرگ نامزد شد. ۱۴ مراد از خدمت بزرگی که رضاقلی خان هدایت به آن اشاره کرده همان مأموریت فرخ‌خان به فرنگستان و سفارت او به دربار فرانسه است. میرزا محمدتقی سپهر ملقب به لسان الملک در باب این مأموریت چنین مینویسد :

«چون میان دولت ایران و فرانسه مبانی محبت تشییید یافت واجب افتاد که سفیری چرب‌زبان به دارالسلطنه پاریس سفر کرده قائمه و دادار نیک‌تر مرصوص و محکم بدار دل‌اجرم فرخ‌خان غفاری کاشی که خازن دینار و دراهم مخصوص بود بر حسب فرمان شاهنشاه ایران به سفارت کبری مأمور گشت و ملقب به امین‌الملک آمد ... و سفر پاریس را تصمیم عزم داد و هم جداگانه فرمان رفت که در دارالسعاده اسلامبول قربت حضرت خداوندگار روم جوید و شطری از مراتب اتحاد دولت ایران و روم باز گوید و اجازت یافت که در اسلامبول یافرانسه سفیر انگلیس را دیدار کند و سوسلوك سفیر انگلیس را در ایران و بهانه جوئی و شراست طبع ایشان خاصه مستر موری و ناهموری او را باز نماید ... و بنماید که کارداران ایران در فتح هرات و تسخیر افغانستان ناچار شدند و اگر تواند آلاشی که زلال صفا و صدق ذولتین را به بی‌اندای سفر اعراض شده مرتفع سازد لاجرم بانایب و مترجم و منشی و دیگر مردم از تبعه سفارت روز دوشنبه یازدهم ذی‌قعدة از حضرت دارالخلافه راه برگرفت. ۴۰»

پیرامون مأموریت فرخ‌خان غفاری به دربار بابعالی و فرانسه و انعقاد معاهده ننگین پاریس ۳ و از آن پس مسافرت او به انگلستان گفتگو بسیار است. طبق اسناد و مدارکی که اخیراً به لطف جناب آقای حسن‌علی‌ماون‌الدوله نواده فرخ‌خان مورد استفاده این جانب قرار گرفت معلوم میشود که ناصرالدین‌شاه از قطع روابط ایران و انگلیس و حمله دولت اخیر الذکر به بوشهر و محمره (خرمشهر) فوق‌العاده هراسان بوده و میرزا آقاخان نوری کراراً به فرخ‌خان سفارش کرده است که هر چه زودتر و به هر ترتیب که مصلحت بداند به عقد قرارداد صلح مبادرت نماید. ۴ بموجب فصول پنجم و ششم و هفتم معاهده سوم پاریس دولت ایران تعهد کرد که هرات و تمام خاک افغانستان را از نیروی نظامی خالی کند و از کلیه حقوق خود در

۱ - روضة الصفا جلد دهم ص ۶۲۹

۲ - تاریخ قاجاریه سپهر جلد سوم ص ۳۴۵

۳ - معاهده پاریس در تاریخ چهارم مارس ۱۸۵۷ میلادی مطابق هفتم شهر رجب ۱۲۷۳ هجری قمری مابین فرخ‌خان سفیر کبیر ایران و لاردرکولی سفیر کبیر انگلیس مقیم پاریس و بوساطت ناپلیون سوم امپراطور فرانسه و وزیر امور خارجه آن دولت انعقاد یافته است.

۴ - برای اطلاع از چگونگی تعرض قوای مهاجم انگلیس به بوشهر و محمره رجوع کنید به تاریخ جنگ انگلیس و ایران تألیف هنت و ترجمه راقم این سطور و همچنین «کتابچه خانلر میرزا احتشام‌الدوله درباره جنگ ایران و انگلیس در محمره»

افغانستان صرف نظر نماید و با این ترتیب هرات بکلی از ایران منترزع و مجزا گردید. ۱ با مراجعه به اسناد سابق الذکر باید معتقد شد که در انعقاد قرارداد پاریس شاید خطا و قصوری متوجه فرخ خان غفاری نباشد ولی اظهار نظر صریح نسبت به این موضوع قبل از بررسی دقیق اسناد مورد گفتگو دراز صواب خواهد بود. ۳

عجله و شتاب میرزا آقاخان نوری در عقد قرارداد پاریس سرشکستگی فراوانی برای ایران به بار آورد و احتمال می رود که بعدها حتی کسانی هم که فریب بیگانگان را خورده و سلسله جنیان انعقاد پیمان مزبور شده بودند انگشت حسرت و ندامت به دندان گزیده باشند. واتسون انگلیسی مینویسد: «هنوز نسخ معاهده صلح پاریس در بغداد مبادله نشده بود که خبر انقلاب هندوستان رسید و قوای مأمور ایران به عجله مراجعت نمودند تا آتش فتنه شورشیان هند را فرو نشانند و اگر جنگ ایران و انگلیس به پایان نرسیده بود انقلابیون بطور حتم مدتها میدان داری میکردند و در این صورت خسارات هنگفتی به امپراطوری بریتانیا وارد میآمد.» ۳

سپهر و هدایت راجع به مسافرت فرخ خان غفاری به انگلستان و پذیرایی های گرمی که مقامات امپراطوری بریتانیا از او به عمل آورده اند شرح مبسوطی نوشته و در واقع داد سخن داده اند. رضاقلی خان هدایت پیرامون ضیافت مجلل و باشکوهی که از طرف شهردار لندن به افتخار سفیر ایران ترتیب داده شده قلمفرسائی مفصلی نموده ولی نتایج شوم قرارداد منحوس

۱ - برای متن فارسی این معاهده رجوع کنید به کتاب معاهدات ایران با ممالک خارجه تألیف مؤتمن الملک (میرزا حسین خان پرنیا) صفحات ۴۱ تا ۴۹ و تاریخ قاجاریه سپهر و حقایق الاخبار فاضلی و روضه الصفا در وقایع سال ۱۲۷۳ و تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس تألیف محمود محمود جلد دوم صفحات ۵۳۲ تا ۵۳۶ و متن انگلیسی به کتاب معاهدات بریتانیا کیپر و ایران تألیف هرسلت.

۲ - شرح مسافرت فرخ خان را منشی او میرزا حسین بن عبدالله سرابی تحت عنوان مخزن الوقایع نوشته است که جلد اول آن قریباً از طرف دانشگاه طهران منتشر خواهد شد. دانشمند بزرگوار حضرت آقای ایرج افشار از کلیه اسناد فرخ خان که فعلاً در تصرف جناب آقای معاون الدوله غفاری است عکس برداری نموده اند و قسمت مهم آنها در مقدمه مخزن الوقایع به چاپ خواهد رسید. فاضل محترم آقای دکتر ابراهیم تیموری نیز با استفاده از اسناد بایگانی وزارت خارجه یادداشت های ممتع و سودمندی راجع به جنگ هرات و نامه های متبادله بین فرخ خان و صدراعظم نوری تهیه و تنظیم نموده و برای چاپ آماده کرده اند که با انتشار آنها حقایق تاریخی مهمی از پشت پرده ابهام بیرون خواهد آمد. يك قسمت از یادداشت های آقای دکتر تیموری تحت عنوان «اختلاف ایران و انگلیس بر سر هرات» در شماره ۱۲ دوره دوم نشریه وزارت امور خارجه درج گردیده است.

۳ - تاریخ قاجار نوشته رابرت گرانٹ و اتسون ترجمه عباسقلی آذری صفحات ۳۰۵/۶

پاریس و انتزاع هرات را از ایران مسکوت گذاشته. و متأسفانه تنها موضوعی که توجه او را جلب نموده متخارج این میهمانی است که از آن چنین یاد میکند: «همانا اخراجات این مجلس معادل سه هزار تومان تخمین یافت ۱۱۰۰۰ محمد حسن خان اعتماد السلطنه در کتاب خلسه از قول میرزا آقاخان اعتماد الدوله چنین مینویسد: «برای این که فرخ خان امین الدوله راهم دور کرده باشم بعنوان اصلاح مقدمه جنگ با انگلیس ویراماً مور فرنگ کردم امامیل نداشتم کار به زودی انجام گیرد. بر خلاف منظور و مقصود من او پولی از انگلیس گرفته و حاجلاکار صلح را انجام داد. اگر عجله نکرده بود ۳ فتنه و بلوای هند بروز کرده بود و انگلیسها مضطرب شده کار به دلخواه ما میگذشت در این صورت هرات را واگذار نمیکردیم و بنادر خود را نیز مسترد نموده بلکه قسمت بزرگی از افغانستان راهم دست می انداختیم و خسارت جنگ قابلی هم از دولت انگلیس می گرفتیم. افسوس که عجله فرخ خان نگذاشت و آن مقدمه برعکس نتیجه داد و هرات از دست رفت بلکه حق ثابت ما در افغانستان باطل گردید و ایران بجای این که منتفع شود مبلغی گزاف متضرر شد. ۳۰۰۰ ما موریت فرخ خان در سال ۱۲۷۴ در کشورهای اروپا خاتمه یافت و قرار شد که وی مدتی بسمت سفارت کبری در اسلامبول بماند و مسایل مورد اختلاف ایران و عثمانی را حل و فصل نماید. ۴ فرخ خان غفاری در تاریخ دهم شعبان ۱۲۷۴ نامه ای به شرح زیر به وزارت خارجه فرانسه نوشت و روز بعد پاریس را به قصد اسلامبول ترک کرد: «جناب جلالت نصاب فخامت و مناعت ما با دوستان استظهاراً مشفقاً مغصماً، موافق احکامی که از تهران وصول نموده ام اولیای دولت علیّه ایران سفارت دوستدار را در دربار دولت امپراطوری اختتام داده مرا احضار دارالخلافه فرموده اند لهذا لازم آمد در ضمن اظهار این خبر آن جناب را مطلع سازم که دوازدهم ماه آوریل از دربار دولت امپراطوری مرخص شده روانه اسلامبول خواهم گردید. در پاریس فی دهم شهر شعبان ۱۲۷۴ محل مهر فرخ خان امین الملک»

از جمله قراردادهایی که بوسیله فرخ خان غفاری با دولتهای خارجی انعقاد یافته یکی هم پیمانی است که هنگام اقامت او در اسلامبول با وزیر مختار امریکای شمالی منعقد

۱ - روضة الصفاى ناصرى جلد دهم صفحه ۷۷۱

۲ - طبق اسناد متعلق به آقای معاون الدوله و مدارک موجود در بایگانی وزارت امور خارجه ایران خلاف این مدعا ثابت میشود و میرزا آقاخان نوری عجله در انعقاد قرارداد داشته است.

۳ - کتاب خلسه یا یک پرده تاریخی از اسرار انحطاط ایران چاپ بنگاه بازرگانی زوار (مشهد) صفحات ۳۰ و ۳۱

۴ - منتظم ناصری جلد سوم ص ۲۵۷ و مرآت البلدان جلد دوم صفحه ۲۲۱

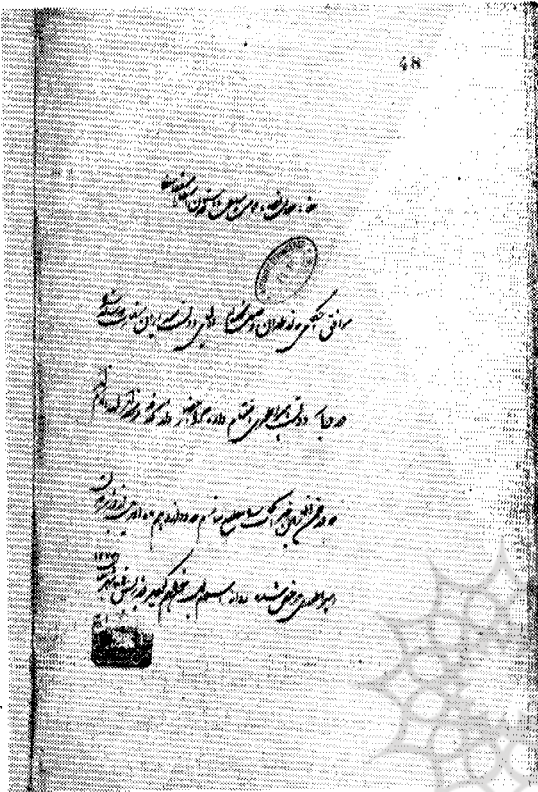
۵ - برگ ۴۸ جلد (۲۹) اسناد ایران در وزارت خارجه فرانسه عکس این نامه را که در متن کلیشه شده دوست فاضل گرامی آقای سرهنگ جهانگیر قائم مقامی در اختیار راقم این سطور گذارده اند.

گردیده. ۱ فرخ خان پس از رفع پاره ای از اختلافات ایران و عثمانی اجازه مرخصی میخواهد و تقاضا میکند که با مراجعت او به طهران موافقت بعمل بیاید. صدراعظم نوری به تصور این که او داعیه صدارت دارد به درخواست او روی موافق نشان نمیدهد و خاطر نشان میسازد که مراجعت وی موکول به این است که کلیه مسایل مختلف فیه فیصله پذیرد. در همین اوقات است که صدراعظم نوری به عناوین مختلف از فرخ خان مذمت و بدگویی میکند تا ذهن شاه نسبت به او مشوب شود و وی را مورد بی مهری قرار دهد. اعتماد الدوله ضمن یکی از نامه های خود به شاه مینویسد:

«میرزا یعقوب خان از جانب شارژ دافر روس آمده است و اظهار میکند که مقامات امپراطوری روسیه از اعمال فرخ خان که با انگلیسها دوست شده است بشدت دلننگ هستند و

متأسف باید بود که با این ترتیب روس از دست میرود. ۳۰ مسیوپیشون وزیر مختار و ایلچی مخصوص دولت فرانسه که به سال ۱۲۷۴ وارد تهران شده است ۳ ضمن نامه ای به وزارت خارجه دولت متبوع خود چنین مینویسد: «من تصور میکنم که اگر فرخ خان در همین موقع وارد تهران میشد و بر نامه های مترقی خود را بر عرض شاه میرسانید و این بر نامه ها با دستورالعمل های دستگاه اداری صدراعظم مورد مقایسه قرار میگرفت سقوط صدراعظم حتمی بود اما ورود فرخ خان بسبب

- ۱ - برای اطلاع از متن این پیمان رجوع کنید به جلد سوم تاریخ قاجاریه سپهر صفحات ۳۷۶ تا ۳۷۹.
- ۲ - سیاستگران دوره قاجار نوشته خان ملک ساسانی ص ۳۹ میرزا یعقوب پدر ملک و ازارامنه جلغای اسفهان است که در آن تاریخ در سفارت روسیه به خدمت اشتغال داشت و در ضمن برای انگلیسها جاسوسی میکرد. خود ملک هم در این تاریخ عضو هیئت نمایندگی ایران و وزیر دست فرخ خان غفاری مشغول خدمت بود.
- ۳ - منتظم ناصری جلد سوم ص ۲۵۶

مأموریتی که به او در قسطنطنیه محول گردیده چند ماهی به عقب افتاده است. ۹۰
 فرخ‌خان غفاری از سمایت و تضریب صدر اعظم نوری که آگاه میشود عرضه‌ای به تهران
 میفرستد ورك و راست و صاف و پوست كنده میگوید: «مطالب دولت علیه که در اسلامبول باید
 بگذرد بعضی گذشته و گذشته‌نی است که تا بیست روز دیگر يك طرفی میشود... و آن مطالبی که
 گذشته‌نی نیست اگر تا بیست ماه دیگر هم فدوی در اسلامبول بماند یقین است به این طورها نخواهد
 گذشت.» شاه در جواب این نامه مینویسد: «وقتی که مأموس شدی که ابدأ دیگر پیشرفت ندارد
 البته به چا پاری و به زودی خودت را به حضور ما برسان.» خصوصت و عناد صدر اعظم نوری و
 فرخ‌خان غفاری نسبت بیکدیگر بعد از فوت هر دو نفر به حکم الحب والبغض و توارثان به اعقاب
 و احفاد طرفین انتقال یافت. حاج حسین قلی‌خان صدر السلطنه ۴ اولین وزیر مختار ایران در
 امریکای شمالی بسال ۱۳۰۶ یعنی چندین سال بعد از فوت فرخ‌خان غفاری شرحی به تهران
 نوشته و به استناد اظهارات مأمورین وزارت خارجه امریکا او را به اخاذی و رشوه‌گیری متهم
 کرده است.

میرزا عباس‌خان قوام الدوله وزیر خارجه وقت در ۱۹ شوال همان سال باملکم وزیر
 مختار ایران در لندن در این خصوص مکاتبه و چگونگی را از او استعلام میکند: جناباجلالت‌ما با
 از قراریکه حاج حسین قلی‌خان از واشنگتن نوشته بود در وقت انعقاد عهدنامه دولت علیه با
 دولت اتا زونی، به مرحوم فرخ‌خان امین الدوله دولت مزبور دوهزار دلار که عبارت از هفت
 هزار پانصد قران باشد داده است. اگرچه به نظر من خیلی غریب آمد و دلیلی ندارد که وجهی
 در این گونه مواقع به سفیری بدهند ولی از آنجائی که انعقاد همه عهدنامه‌ها با اطلاع جناب‌عالی
 بوده یقین است که ما هو حقه از این فقره استحضار کامل دارند. زحمت کشیده حقیقت امر را جهت
 اطلاع من قلمی دارید تا صحت و سقم این مطلب معلوم شود. همه اوقات مجاری حالات را قلمی

۱ - اسناد بایگانی وزارت خارجه فرانسه جلد (۲۹) ص ۱۰۷
 ۲ - حاج حسین قلی‌خان متولد بسال ۱۲۶۴ پسر هفتم میرزا آقاخان اعتماد الدوله
 نوری است که در ۱۳۰۲ معتمدالوزاره لقب گرفت و ژنرال قنصل ایران در هندوستان شد.
 وی بعدها به صدر السلطنه ملقب گردید و در ۱۳۰۵ بامقام وزیر مختاری ایران در امریکای
 شمالی به واشنگتن رفت. صدر السلطنه با این که به دوزبان فرانسه و انگلیسی آشنائی داشت از
 آداب و رسوم مغرب‌زمینی‌ها بی‌اطلاع بود. از زمان مأموریت او در امریکا حکایات شیرینی
 نقل میکنند که داستان ذبح گوسفند در روز عید قربان و سرازیر شدن سیل خون از بالکن
 سفارت‌خانه ایران و هجوم مردم و مأمورین انتظامی به آنجا از همه معروف‌تر است و به همین
 مناسبت در مراجعت او راجح واشنگتن میخواندند. صدر السلطنه مرد ساده‌ای بود و اشعار
 احمدای او از نظر سستی وزن و ابتذال مضمون همواره مورد بحث و تفریح محافل ادبی تهران
 قرار میگرفت. از جمله اشعار او منظومه‌ایست که راجع به میرزا رضا کرمانی قاتل ناصرالدین
 شاه به رشته نظم کشیده و در مطلع آن گفته است:

زد شاه شهید را طپانچه

آن میرزا رضای قدکمانچه

خواهید داشت که مسرور و خوشوقت شوم زیاده زحمتی نیست. ۱۴۰
ملکم چون در فاصله کوتاهی بعد از وصول نامه نامبرده از کار برکنار گردیده مظاهراً
جوابی به نامه مزبور نداده است. فرخ خان برخلاف اعتماد الدوله کینه توز و انتقام جو نبوده
و در زمان انفصال و تبعید صدر اعظم نوری انتظار داشته است کسان میرزا آقاخان به او متوسل
شوند تا موجبات آسایش و آزادی ویرا فراهم نماید. اعتماد الدوله ضمن یک نامه خصوصی
مینویسد: «فرخ خان ده دفعه گفته است یک کاغذ به من بنویسند تا کار ایشان را درست کنم و ببینند
سرخانه و زندگی خود ولی من عارم آمد به او کاغذ بنویسم. ۳۴»

صدر اعظم نوری در بیستم محرم ۱۲۷۵ معزول و از کار برکنار گردید و فرخ خان
امین الملک هم که ما موریت خود را به پایان رسانیده بود در ربیع الاول همین سال به تهران آمد
و به یک قطعه گل کمر مرصع ممتاز و یک ثوب جبه ترمه کشمیری حاشیه دار از ملباس خاصه مخلع
و سرافراز شد. در همین اوان تحف و هدایایی که از طرف ناپلیون امپراطور فرانسه و دولت
های متحده امریکوسران بعضی از کشورهای اروپائی برای ناصرالدین شاه فرستاده شده بود
رسید و فرخ خان به وزارت حضور و مهرباری مهرهایونی وریش سفیدی و ریاست عمله خلوت
برقرار گردید. ۳ دوسه ماه بعد میرزا محمد صادق امین الدوله وزیر داخله بواسطه علت مزاج
از خدمت معاف شد و فرخ خان امین الملک به لقب امین الدوله ملقب و مقرر گردید که عرایض
علماء و شاهزادگان بوسیله او بمرض مقام سلطنت برسد و ضمناً عزل و نصب حکام ایالات و ولایات
به مشاورت و صوابدید او انجام پذیرد. ۴ شاه در اواخر ۱۲۷۵ به تشکیل اردوی نظامی در
چمن سلطانیه فرمان داد و از طریق قم و محلات و بروجرد و سنندج و گروس و سایرین قلمه افشار
به آذربایجان رفت.

میرزا علی خان امین الدوله میگوید: «در این سفر فرخ خان به چرب زبانی و
بذله گوئی که مخصوص او بود در میان وزرا و خاصان خلوت شاه و اعیان دولت که در رکاب
بودند به القاء اختلاف و نفاق شروع کرد. ۵ از این تاریخ بعد فرخ خان روز به روز مقرب تر
میگردید و ناصرالدین شاه در کلیه امور نظر او را به کار می بست. مسیو پیشون وزیر مختار
فرانسه ضمن گزارشی که به دولت متبوع خود فرستاده است چنین مینویسد: شاه بسیار با
فرخ خان گرم گرفته است و بادقت خاص به اظهارات و نظرات و پیشنهادات او گوش فرامی دهد
و حتی ساعت ها با فرخ خان می نشیند و یک کلمه نمیگوید و مثل این است که میخواهد از تجربیات

- ۱ - اصل نامه بوسیله همسر ملکم به کتابخانه ملی پاریس اهداء گردیده و جزو اسناد فارسی کتابخانه مزبور بایگانی است.
- ۲ - نگاه کنید به مقاله آقای جهانگیر قائم مقامی تحت عنوان «عزل و تبعید میرزا آقاخان اعتماد الدوله» مندرج در شماره دهم سال پنجم مجله یفما. ۳ - منتظم ناصری جلد سوم ص ۲۶۰. ۴ - ایضاً ص ۲۶۲. ۵ - خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین الدوله ص ۱۹.

و مشاهدات او برای پیشرفت کشورش استفاده کند. ۱. دیپلمات نامبرده ضمن گزارش دیگری چنین اظهار نظر میکند: «خلاصه اینکه فرخ خان افکار بسیار عالی و پسندیده‌ای دارد و از برنامه‌ای که ایران را بطرف ترقی و تعالی سوق میدهد حمایت میکند و من معتقدم که اجرای افکار و نظرات او در ایران به هیچ وجه اشکال و صعوبتی نخواهد داشت.» ۲. میرزا علی خان امین الدوله برخلاف دیپلمات فرانسوی افکار ترقی خواهانه فرخ خان را مورد انتقاد قرار داده و چنین نوشته است: «شاه در تعمیرات و آبادانی باغها هوس مخصوص داشت و میخواست شهر تهران پاکیزه و نظیف باشد چنانکه فرخ خان کوچه‌های ارک دولتی را به دستور کوچه‌های فرنگ با سنگ تراشیده مفروش کرد افسوس که چون از راه غلط بود و سبب نفوذ اسب و کالسکه میشد دوباره با خرج و زحمت مجدد سنگها را از معابر برچیدند. شخصی در معلومات فرخ خان به همین کار تمثیل میکرد که در فرنگستان چیزی که بیشتر دیده میشود کوچه است و این سفیر ایران وقتی که خواست نمونه سنگفروش کوچه‌های فرنگ را که بیش از همه چیز دیده بود بسازد بقدری غلط ساخت که مجبور شدند به حال اول بگردانند.» ۳.

بقراری که در بالا گفته شد تقرب فرخ خان به مرحله‌ای رسید که ناصرالدین شاه در کلیه امور با او مشورت و تبادل نظر میکرد و بعضی از نمایندگان خارجی هم که به این جریان واقف شده بودند بجای مراجعه به وزیر خارجه وقت به فرخ خان امین الدوله متوسل میگرددند. حسن روابط شاه و فرخ خان امین الدوله چنان حس رشک و حسادت و بغل و ضنت رجال درباری را نسبت به فرخ خان غفاری برانگیخت که بعضی آشکارا او را طرفدار دولت انگلیس معرفی کردند تا در انظار خوار و خفیف شود و به حیثیت اجتماعی او لطمه وارد بیاید. شاه ضمن دستخطی خطاب به امین الدوله مینویسد: «در ققره‌ایکه نوشته بودی بعضی شما را طرفدار انگلیسیها می‌شمارند بخدا قسم از هیچ کس از این نوکرها که حالا هستند این فقره را نشنیده‌ام و ابداً همچو عرضی نکرده‌اند.» ۴. البته چون میدانند که بسیار بسیار حرف لغو و بیهوده است اگر هم در دل داشته باشند عرض نمیکنند و حال آنکه گویا در دل نداشته باشند و توهمچه نوکر نیستی که این نوع حرفها در حق تو بزنند. در دنیا همیشه در میان نوع بشر حسد و

۱ - جلد بیست و نهم اسناد ایران در بایگانی وزارت خارجه فرانسه ص ۲۲۸.

۲ - ایضاً ص ۲۳۹. رونوشت اسناد بایگانی وزارت خارجه فرانسه بوسیله آقای جهانگیر قائم مقامی برای راقم این سطور تهیه گردیده است.

۳ - خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین الدوله صفحه ۲۰. میرزا محمدخان مجدالملک سینکی پدر میرزا علی خان امین الدوله خواهرزاده میرزا آقاخان اعتماد الدوله نوری است (صرد مقدمه سعید نفیسی به رساله مجدیه) که با فرخ خان غفاری خصومت داشت و به همین سبب قضاوت میرزا علی خان امین الدوله خالی از غرض نیست.

۴ - سوگند شاه مقرون به حقیقت است و لابد نوکرهای سابق چنین اظهاراتی کرده‌اند کما اینکه اعتماد الدوله نوری قبلاً بمرض شاه رسانیده بود که فرخ خان با انگلیسیها دوست شده است.

بخل بوده و هست و هیچوقت دنیا از این خالی نخواهد بود. لیکن پادشاهان و بزرگان باید عاقل باشند و گوش به حرفهای بیهوده ندهند. رالیسنون وزیرمختار انگلیس در طهران که معتقد بود دولت متبوع وی در مناسبات و روابط خود با ایران باید از سیاست صلح‌جویانه و مسالمت‌آمیز پیروی کند بسال ۱۲۷۷ در نتیجه عدم هم‌آهنگی با خط مشی سیاسی مقامات امپراطوری بریتانیا مستعفی و این‌پیش‌آمد موجب تأسف‌شاه و درباریان شد شاه دستخطی خطاب به فرخ‌خان امین‌الدوله صادر و استعمال میکند: «پولطیکی که لارنس (رالیسنون) همراه خود آورده بود این‌جا میگذارد یا آن پولطیک تازه را که دوستی و حمایت ایران است باخودش میبرد؟» رالیسنون راجع به موضوع موردگفتگو چنین میگوید: «خبر تغییرش در طهران حکم صاعقه مهیبی را داشت و موجبات حیرت عموم را فراهم کرد. صبح‌قصدملاقات فرخ‌خان را داشتم ولی این‌ملاقات صورت نگرفت چون از حضورشاه رفته بود و من بعد از ظهر به ملاقات اورفتم. در همان ساعت نامه‌ای هم‌ازشاه برای اورسیده و امر شده بود علت تغییر مرا جویاشود. شاه‌ضمن این‌نامه به‌من ابرازعلاقه فراوان کرده و ضمناً از تغییر این‌جانب اظهارنگرانی نموده بود. من ضمن توضیحات لازم گفتم که این‌پیش‌آمد در اثر تغییراتی است که در سازمانهای اداری داده شده. فرخ‌خان فکر میکرد که علت احضار من بواسطه طرفداری از دولت ایرانست و دولت انگلیس در صدد فرستادن نماینده خشن و تندخویی به ایران میباشد... و دوسه روز بعد با حضور فرخ‌خان و میرزا سعیدخان وزیر خارجه حضور شاه شرفیاب‌شدم... شاه یادداشتی بمن داد و به فرخ‌خان امر کرد که راجع بمندرجات یادداشت توضیحات بیشتری بمن بدهد.» فرمان شاه به فرخ‌خان امین‌الدوله و عدم ارجاع این موضوع به میرزا سعید خان وزیر خارجه حاکی از این است که ناصرالدین شاه از حسن مناسبات و روابط نزدیک فرخ‌خان غفاری و ام‌مورین انگلیسی واقف و آگاه بوده است.

استوبک انگلیسی که اواخر ۱۲۷۷ به ایران آمده در کتاب خود از فرخ‌خان غفاری توصیف و تعریف فراوان کرده است. وی پس از ورود به طهران اول به سراغ او میرود و در این‌باره مینویسد: «من فرخ‌خان را در انگلستان دیده بودم و پس از دیدار وی از میرزا سعیدخان وزیر خارجه ملاقات نمودم.» استوبک موضوع امتیاز امتداد سیم تلگراف از خانقین به طهران و از آنجا به بندر بوشهر را با میرزا سعیدخان مؤتمن‌الملک در میان میگذارد و پس از اینکه از جانب او مأیوس میشود مطلب را با فرخ‌خان امین‌الدوله مطرح میکند و سرانجام با مساعدت وزرای نامبرده که هر دو عضو فراماسون بوده‌اند امتیاز به صحنه شاه میرسد. ۴

۱- تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس تألیف محمود محمود صفحات ۵۶ تا ۵۶۲

۲- ایضاً صفحات ۵۷۹ و ۵۸۵ و ۵۹۴ و ۵۹۵ و ۶۱۳ میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی

در ص ۱۱۳ تاریخ بیداری ایرانیان مینویسد میرزا سعیدخان عضو فراماسون بود. فرخ‌خان نیز بموجب اسنادی که فعلاً در تصرف آقای معاون الدوله است در پاریس به عضویت لژ فراماسونری «گران‌اوریان» Grand Orient انتخاب میشود و در ورقه عضویت او بقیه پا ورقی در صفحه بعد

مسعود میرزا امین الدوله پسر ناصرالدین شاه که بعدها ظل السلطان لقب گرفت در ۱۲۷۹ به فرمانفرمایی فارس انتخاب گردید. وی راجع به این مأموریت مینویسد: «اعلیحضرت همایونی مرا احضار فرمودند. در حضور همایونی فرخ‌خان امین الدوله بود. به من فرمودند فلانی ترا ولایت ابواب جمعی ترا کلاً به این امین الدوله که در حضور من ایستاده است سپردم و این شخص للّه توو مختار تست و هر عرضی که بمن داری یا به هر اداره دولتی از وزارت خانه‌ها باید به او بگوئی و او بعرض برساند و آنچه او نوشت و دستور العمل داد فقط برای تو و سندی تو کافی و سند صحیح است. فرمایش او فرمایش شاه است.» ظل السلطان از خانواده غفاری و اقوام بستگان فرخ‌خان امین الدوله تمجید و توصیف میکند و مخصوصاً بی نظری و وارستگی میرزاها یون یکی از بنی اعمام او را میستاید. ۳. میرزا محمدخان سپهسالار که به روی کار آمد با فرخ‌خان امین الدوله که داعیهٔ صدارت داشت بنای بدسری را نهاد و ناصرالدین شاه به اغوای سپهسالار مصمم شد که فرخ‌خان را به سمت پیشکاری مظفرالدین میرزا ولیعهد به آذربایجان بفرستد ولی فرخ‌خان از قبول این خدمت استنکاف کرد و حتی فرمانفرمایی هیچ یک از ایالات خراسان و فارس را هم که به او پیشنهاد شدند پذیرفت. ۴. سپهسالار سرانجام وسایل طرد فرخ‌خان

بقیه پاورقی از صفحه قبل

مورخ ۱۸۵۷ میلادی سال تولد وی را ۱۸۱۴ نوشته‌اند. سرپرسی سایکس راجع به تأسیس فراموشخانه و اقدامات ملک در این زمینه مینویسد: «ناصرالدین شاه در اوایل برای این جمعیت اهمیتی قایل نبود و خیال میکرد پس از چندی از بین میرود ولی فرخ‌خان که در امضای عهدنامه پاریس از طرف دولت ایران نمایندگی داشت شاه را ترسانید و گفت اگر به مردم اجازهٔ اجتماع بدهد ممکن است علیه شاه توطئه‌ای ترتیب بدهند و شاه بر اثر اظهارات او تکان خورد و رئیس فراموشخانه را که یکی از شاهزادگان اصیل بود و دیگر اعضای آنرا زندانی نمود.» (جلد دوم تاریخ ایران نوشتهٔ سرپرسی سایکس ترجمه فخر داعی ص ۵۶۷) مراد از شاهزادهٔ رئیس فراموشخانه جلال‌الدین میرزا مؤلف نامهٔ خسروان و پسر فتحعلی شاه است و با این ترتیب معلوم میشود فراموش‌خانهٔ دست‌پخت ملک و دارو دستهٔ او ارتباطی به جمعیت فراماسونری نداشته است.

۱- تاریخ سرگذشت مسعودی ص ۷۷

۲- همان کتاب صفحات ۸۳ تا ۸۵. میرزا همایون بنا بگفتهٔ آقای معاون الدوله عموی فرخ‌خان بود. وی مدتی نیز حکومت کاشان را بعهده داشت (المآثر و الآثار ص ۳۴) میرزا ابراهیم خان صدیق‌الممالک شبانی مینویسد: میرزا همایون غفاری معظم السلطنه در کاشان پسال ۱۳۱۷ درگذشت و بخواهش میرزا محمدخان اقبال الدوله لقب او به پسرش میرزا آقاخان فخرالممالک داده شد و میرزا احمد خان پسر میرزا آقاخان به فخرالممالک ملقب گردید (منتخب التواریخ مظفری ص ۵۰۹)

۳- تاریخ غفاری یا اندرزنامه نوشته محمدعلی خان مصدق الدوله نسخهٔ خطی متعلق به آقای معاون الدوله. محمدعلی خان مصدق الدوله از بنی اعمام فرخ‌خان امین الدوله و پسر بقیه پاورقی در صفحه بعد

امین الدوله را فراهم کرد و وی ناگزیر در اوایل ۱۲۸۲ به کاشان رفت و در قریه فرح آباد واقع در شش فرسنگی شهر منزوی شد. ۳. میرزا محمدخان سپهسالار به تبعید فرخ خان قناعت نکرد و پاشاخان امین‌الملک و میرزا هاشم خان امین‌خلوت برادر فرخ خان را هم از دربار اخراج نمود. ۴. حاج میرزا حسین خان سپهسالار قزوینی (مشیرالدوله) ضمن عریضه‌ای به ناصرالدین‌شاه در مقایسه‌سنخ فکر خود و عملیات زمامداران سابق مینویسد: «سپهسالار مرحوم که به ریاست کل معین شد اولاً امین‌الملک مرحوم (یعنی پاشاخان) را خانه نشین کرد و بعد امین‌الدوله مرحوم (یعنی فرخ خان) و امین‌الدوله حاضر (یعنی میرزاهاشم خان) را گرفت و به افتضاح به کاشان فرستاد. ۴. ناصرالدین‌شاه در زمان تبعید فرخ خان هم از حمایت و پشتیبانی او دریغ نداشت و دلیل این مدعا دستخطی است که خطاب به میرزا محمدخان سپهسالار صادر نموده: «جناب سپهسالار تا وقتی که جناب امین‌الدوله کاشان است رسیدگی به عریض مردم آنجا با خود اوست بخصوص اقوامش. شما به هیچ وجه دخل و تصرف نکنید. ۵. در همین اوان سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه مأمور فارس میشود و ظل‌السلطان برای انجام مراسم ازدواج به طهران میرود. ظل‌السلطان میگوید: «امین‌الدوله فرخ خان که حسب الامر دولت از طهران خارج و در کاشان مسکن گرفته بود در ملک و عمارت شخصی خودش فرح آباد ۶۹ منزل کرده بود. من تلگرافی از کاشان مستقیماً به حضور همایونی عرض کردم که با آن سفارشات که ولینعمت روحیفدها به این بنده فرمودید در حق امین‌الدوله، سزاوار نیست که من در کاشان باشم و جناب معزی‌البیه در فرح آباد و هم‌دیگر را ملاقات نکنیم. مرخص بفرمائید رفته او را ملاقات نمایم. جوابی با کمال مرحمت داده شد که البته بروید و از طرف ما هم احوال پرسی از امین‌الدوله بکنید. من ازین به فرح آباد رفته یک شب هم در فرح آباد بیهوشه کرده و مهمان جناب امین‌الدوله شدم و با کمال گرمی و خوبی از هم جدا شدیم... در یک دو مجلس حضوری

بقیه پاورقی از صفحه قبل

میرزا ابراهیم و برادر میرزا نظام‌الدین مهندس‌الممالک غفاری است. مهندس‌الممالک به سال ۱۲۶۰ هـ. ق در قریه برزآباد کاشان متولد گردیده و از رجال دانشمند دوره ناصری است که در زمان سلطنت ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه مشاغل مهمی به عهده او بود و در دوره مشروطه به دفعات عیدیه وزیر فواید عامه و وزیر تجارت و وزیر معارف شد و در ۱۳۳۳ درگذشت. برای اطلاع از شرح حال او رجوع کنید به کتاب «ایران در جنگ بزرگ» تألیف آقای احمدعلی مورخ‌الدوله سپهر صفحات ۱۷۲ و ۱۷۳. ۱- خاطرات سیاسی میرزا علی‌خان امین‌الدوله ص ۲۴ ۲- تاریخ غفاری. ۳- مرآت‌البلدان جلد سوم ص ۴۳. ۴- میرزاهاشم خان پدر میرزا محمدخان اقبال‌الدوله و غلام‌حسین خان صاحب‌اختیار و برادر فرخ خان امین‌الدوله است که پس از فوت برادرش به امین‌الدوله ملقب گردید.

۴- کتاب سپهسالار اعظم تألیف و نگارش محمود فرهاد معتمد ص ۱۱۸

۵- تاریخ غفاری. ۶- اسم این قریه در تاریخ سرگذشت معبودی

اشتباهاً فرخ آباد چاپ شده ولی صحیح آن بنا به ضبط محمدعلی‌خان مصدق‌الدوله در تاریخ غفاری و اظهارات شفاهی آقای معاون‌الدوله همان فرح آباد است که در متن نوشته شده.

هم به پدر تاجدارم شرح خدمات امین الدوله را عرض کردم و حکم احضار او را به دارالخلافه گرفتم و احضار شد. ۱۰ فرخ خان یا درائر وساطت ظل السلطان و یا به علل و جهات دیگر به طهران احضار گردید و ضمن تلگراف مورخ ۲۸ شوال ۱۲۸۲ به او تأکید شد که بیدرتنگ به طهران حرکت کند و وسایل مسافرت خود را به نحوی فراهم نماید که در ساعت مقرر برای شرکت در مراسم سلام عید نوروز در پایتخت حاضر باشد. ۴

در ۱۲۸۳ ناصرالدین شاه کارهای دولتی را تقسیم و رسیدگی امور کشور را به وزارت خانه های مختلف واگذار نمود. در تشکیلات جدید، وزارت حضور و اداره حکومت کاشان ۳ و اصفهان و فارس و نطنز و سرپستی گمرک خانه های ولایات به فرخ خان امین الدوله محول گردید. ۴ در پانزدهم ذی حجه ۱۲۸۳ که ناصرالدین شاه به اتفاق مهدعلیا و عده ای از افراد خانواده سلطنتی و جمعی از درباریان برای عتبه بوسی حضرت رضا علیه آلاء التحیه و الثنا از طهران به مشهد مقدس حرکت کرد فرخ خان امین الدوله با سمت وزیر دربار ریاست ملتزمین رکاب را به عهده داشت. فرخ خان در این تاریخ کبکش خروس میخوانده و خودش هم خوابه طبل و اسبش هم سایه اصطبل بوده و مسلماً یکی از علل خوشوقتی او را همان برکناری دشمن و رقیب سرسختش میرزا محمدخان سپهسالار از مقام صدارت باید دانست که در آن ایام بالاچار به پیشکاری والی خراسان سلطان حسین میرزا جلال الدوله ۵ پسر شاه قناعت کرده بود. در این مسافرت چندتن از اقوام و بستگان فرخ خان و جمعی از هواخواهان وی با داشتن مشاغل و مناصب مهمی افتخار همسفری شاه را داشتند و دو نفر از پسرهایش یعنی نصرالله خان و محمدحسن خان و همچنین برادرش میرزاهاشم خان امین خلوت (امین الدوله بعد) و میرزا محمد خان (بعدها اقبال الدوله) پسر میرزاهاشم خان جزو ملتزمین رکاب شاه بودند. ۶ امین الدوله در سفر خراسان مورد توجه مخصوص شاه قرار گرفت و میرزا علی نقی حکیم الممالک مینویسد: «امین الدوله وزیر حضور همایون که در این سفر خیریت اثر ایاباً و ذهاباً در تمهید انتظام اردو اعم از نظام و غیر نظام و خدمات و فرمایشات مرجوعه بخوبی از عهده برآمده خاطر بیاض مظاهر ملوکانه را از خود خرسند و مشغوف ساخته بود محض ازدیاد اعتبار و افتخار معزی الیه از جانب سنی الجوانب همایون شاهنشاهی به اعطای یک جبه ترمه کشمیری اعلا سرافراز آمد.» ۷ امین الدوله پنج فرزند پسر داشت به نام نصرالله خان و محمدحسن خان و محمدحسین خان و محمدابراهیم خان و دیگری میرزا مهدی خان که فرخ خان اسم پدرش میرزامهدی را به روی او نهاده بود. نصرالله خان و محمدحسن خان بعد از مراجعت از خراسان یکی بعد از دیگری بدرود زندگی گفتند و این پیش آمد ناگوار بالطبع امین الدوله را مهموم و پریشان ساخت. فرخ خان بعد از مرگ این دو فرزند از قبول مشاغل دولتی امتناع ورزید تا در هیچدهم سفر ۱۲۸۸ که اجل محتوم گریبان خود او را هم گرفت و کسیکه یکی از رجال شاخص دوره قاجاریه و از بازیگران زبردست سیاسی آن ایام بود چهره در نقاب خاک کشید و در آرامگاه

- ۱- تاریخ سرگذشت مسعودی صفحات ۱۷۶ و ۱۷۷ - ۲- نسخه خطی تاریخ غفاری
- ۳- میرزاها یون که قبلاً بنام او اشاره شد در همین
- ۴- منتظم ناصری جلد سوم ص ۲۹۹ و مرآت البلدان
- ۵- این سلطان حسین میرزا جلال الدوله را با همنام و هم لقبش پسر
- ۶- سفرنامه ناصرالدین شاه بقلم میرزا
- ۷- ایضاً ص ۴۰۹

خانوادگی واقع در صحن کهنه قم به خاک سپرده شد. ناصرالدین شاه فرزندان و بازماندگان فرخ‌خان را مورد تفقد قرارداد و میرزاهاشم خان برادرش را به امین الدوله ملقب کرد و محمدحسین خان را فرخ‌خان مخاطب قرارداد. ۳. محمدابراهیم خان بعدها معاون الدوله لقب گرفت و بتدریج مدارج ترقی را پیمود و چندین بار مشاغل مهمی از قبیل سفارت و وزارت بعهده او محول گردید. ۴. میرزامهدی خان هم که به ترتیب آجودان مخصوص و قائم مقام و وزیرهایون لقب گرفت در ادوار مختلف به وزارت رسید و شرح زندگی این دو برادر از حوصله این سطور خارج است. از فرخ‌خان امین الدوله آثار خیریه متعددی در کاشان و طهران باقی مانده است که از آن جمله مسجد چاله میدان است. ۵. فرخ‌خان به اشاعه فرهنگ جدید و نشر آثار تمدن مغرب زمین در ایران زیاده از اندازه علاقمند بود و اقدامات او در این زمینه و تشویق ناصرالدین شاه به فرستادن محصلین ایرانی به اروپا مستلزم تنظیم مقاله جداگانه‌ای خواهد بود.

در پایان قسمت سوم این سلسله مقالات مندرج در ص ۲۵۸ شماره سوم سال سوم مجله وحید در سطر چهارم بجای «محمد کاظم خان پسر محمدحسین خان کاشانی» کلمات «محمد کاظم خان پسر» در اثنای چاپ از قلم افتاده و این مطلب از سیاق عبارت مخصوصاً از سطر ماقبل آخر مقاله مزبور که به نام محمد کاظم خان اشاره شده بخوبی ثابت میشود.

آقای حسن نراقی ضمن یک نامه خصوصی متذکر گردیده اند که مراد از محمدحسین خان پدر محمد کاظم خان نیز محمدحسین خان عندلیب کاشانی نیست بلکه محمدحسین خان شیبانی کاشانی میباشد که از امرای بزرگ دوره زندیه و آقا محمدخان قاجار بوده و محمد کاظم خان پسر محمدحسین خان نام برده هم پدر فتح‌الله خان شیبانی شاعر معروف است.

نویسنده این سطور صمیمانه از آقای حسن نراقی که موضوع مورد بحث را یادآوری فرموده اند تشکر میکند و در تأیید اظهارات معظم‌الیه به نقل شرحی که محمد حسن خان اعتماد السلطنه در ص ۱۸۷ جلد سوم منتظم ناصری نوشته است مبادرت مینماید: «هم در این سال (یعنی ۱۲۶ هـ. ق) محمد کاظم خان پسر امیر محمدحسین خان کاشانی شیبانی الاصل به منصب استیفا برقرار گردید و مشارالیه پیش از این در کاشان و همدان در حکومت مرحوم شعاع السلطنه (یعنی فتح‌الله میرزا پسر فتح‌علی شاه) وزارت و پیشکاری داشته و پدر محمد کاظم خان، امیر محمد حسین خان در دولت شاه شهید سمید آقا محمد شاه طاب ثراه خدمات لایقه نموده و به حکومت کاشان و قم و نطنز و جوشقان برقرار گشته و پسر ارشد محمد کاظم خان، فتح‌الله خان شیبانی تخلص صاحب مراتب فضل و هنر و دارای فواید سیاحت و سفر است در نظم و نثر ماهر و استاد از بدو دولت و مقدمه فتح‌هرات تا کنون مشغول خدمت دولت ابد بنیاد است.»

۱- منتظم ناصری جلد سوم ص ۳۲۰. ۲- ناصرالدین شاه به هر یک از درباریان که تعلق خاطر داشت یکی از فرزندان او را به نام پدر خطاب میکرد که اینک آقا عبد‌الله رئیس عمل خلو ت را به نام پدرش آقا محمد حسن خطاب میکرد (مرآت البلدان جلد دوم ص ۲۲۰ و الآثار و الآثار ص ۲۰). در سفر اول و دوم ناصرالدین شاه به اروپا فرخ‌خان نامی که جزو ملتزمین رکاب دیده میشود همین محمدحسین خان است که شاه او را بنام پدرش فرخ‌خان صدا میکرد. ۳- جناب آقای حسن علی غفاری (معاون الدوله فعلی) که در حال حاضر تنها فرد شاخص این خانواده بشمار میرود فرزند محمدابراهیم خان معاون الدوله است.

۴- الآثار و الآثار ص ۸۷. در محل این مسجد فعلاً دیستان خیم دایر گردیده است و آقای حسن علی معاون الدوله آن را تبدیل به احسن کرده و به وزارت فرهنگ واگذار نموده اند.